

HADTÖRTÉNELMI IRODALOM

Gróf Tisza István összes munkái. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. 6-ik kötet. 1916 június és 1918 október vége között írt levelek és küldött táviratok. 8° 382 l. Budapest, 1937.

Már ismételtlen megemlékeztünk ebben a folyóiratban, Gróf Tisza István levelezésének gyakori és fontos hadtörténelmi vonatkozásairól. A vértanuhalált halt nagy államférfiu összes munkáinak most megjelent 6. kötetében is találunk elég bőven olyan részleteket, amelyek a legszorosabban összefüggenek a világháború történetével. Amennyire szűkrezabott terünk engedi, legalább a legfontosabbakat ismertetjük.

Az 1916. év hadieseményeinek egyik legfontosabbika, Romániának a világháborúba, az Entente-hatalmak oldalán történt, éppen nem váratlan beavatkozása volt. Tisza már 1916 július 50-án közölte Gróf Czernin bukaresti követünkkel, hogy a helyzetet nagyon aggasztónak látja. Nem bízik Bratianu őszinteségében s attól tart, hogy be akar minket csapni. Tisza csupán Carol királyban bízott, de ezt Bratianu valósággal a karmai között tartotta azzal, hogy szüntelenül a várható forradalommal ijesztgette. Tisza szerint Bratianu nélkülözhetetlenné akarja magát tenni s egyúttal meg akarja gátolni azt, hogy olyan politikusok férkőzzenek a király közelébe, akik a központi hatalmak barátai. Majd, a hadsereg főparancsnokságától kapott értesítés alapján, augusztus 8-án közli Czerninnel, hogy Erdély védelmére minden előkészület megtörtént. Czernin azonban azt válaszolja, hogy Erdély védelme koránt sincs olyan jól előkészítve mint azt némelyek hiszik és állítják. (Conrad augusztus 14-én ezt írta Tiszának: „In Siebenbürgen geschieht das Möglichste“.) Czernin abban bízta, hogy ha külügyminiszterünk színleg területi engedményekről tárgyal a bukaresti kormánnyal, a fenyegető támadást valószínűleg el lehet néhány hétig odázni.

Nagyon érdekes az, amit Gróf Mailáth József 1916 július 8-án közöl Tiszával, Izabella főherceggasszonnyal történt beszélgetéséről. Mint Mailáth írja, a főherceggasszony kijelentette, hogy jó volna, ha a vezérkart magyar tisztekkel frissítenék fel, mert ő a cseh vezérkari tiszteket nem kedveli s azt is célszerűnek látná, ha Conrad mellé is osztanának be egy magyar vezérkari tiszteket.

1917 februárius 25-én, ugyancsak Czerninnek szóló levélben, érdekesen világít reá Tisza arra az aknamunkára, amely az 1915-ben szabályozott címer- és zászlókérdés felborítása végett, a hadsereg főparancsnokság egyes köreiben folyik. Még Ferenc József királyunk életében történtek egyes részletek megváltoztatását célzó kísérletek. Tisza valószínűnek látja, hogy ezek a kísér-

letek Károly király uralkodása alatt is ismétlődnek s Magyarországon valósággal kútnérgező hatásuk lesz.

Wilson hírhedt békejavaslatát tárgyában ezt írja Czerninnek: Hajlandóak vagyunk olyan békeajánlatot tenni, amelyet — meggyőződésünk szerint — ellenségeink is elfogadhatnak s amely a tartós béke alapjául szolgálhat. Ellenben az Entente békefeltételeiből az tűnik ki, hogy legalább is a Monarchiát és Törökországot szét akarják darabolni. Ezt az álláspontját lényegesen meg kell az Entente-nak változtatnia, ha azt akarja, hogy valóban létrejöjjön a Wilson elgondolása szerint való béke. Erre a levélre válaszolva megjegyzi Czernin, hogy Wilson legutóbbi kijelentéseiben nagy ellenmondás van, mert egyrészt azt mondja ugyan, hogy a háború végeztével nem szabad győzőknek és legyőzötteknek lenniök, másrészt azonban örömmel üdvözli az Entente-nak hozzánkintézett válaszát, amely a mi megsemmisítésünket követeli.

1917-ben Alfonso spanyol király is megkísérelte a békeközvetítést az ellenfelek között, s ezzel kapcsolatban azt is hangoztatta, hogy Tiszát el kell a magyar kormány éléről távolítani. Ezzel a spanyol király tulajdonképpen ellenségeink kívánságát tolmácsolta. Tisza 1917 április 29-én kijelentette a királynak, hogy ő sohase uszított háborúra, ahogyan azt az Entente képviselői állítják. Ő volt az utolsó, aki hozzájárult a Szerbiának szóló, de már mérsékelthangú ultimátum elküldéséhez s most is a mielőbbi békét óhajtja.

Tisza, már mint honvédhuszár ezredes, 1917 augusztus 20-án indult a harctérre. Június 1-én, Tisza Györgyhöz írott leveléből tudjuk meg, hogy kora ifjúságában katonai pályára készült s most megvalósul az az álma, hogy „egy magyar huszárosztály vezetője és apja” legyen.

1918-ban, nem sokkal a szörnyű összecsapás előtt történt, hogy Tisza, Károly király kívánságára, előadta a képviselőház egyik ülésén azt, hogy 1914 nyarán mennyire ellenezte a háborút. Egyúttal megküldötte a királynak, Ferenc József királyhoz 1914 július 8-án intézett előterjesztése szövegét.

Ebben azt írja Tisza, hogy Szerbia megtámadása okvetlenül világháborút zúdítana reánk s ebben Románia semlegessége kétesse válnék. A részünkről provokált háborút alkalmasint nagyon kedvezőtlen körülmények között kellene végigküzdenünk; ellenben a leszámolásnak későbbi időre való halasztásával, az erők arányának javulását érhetnők el, feltéve, hogy ezt az időt diplomáciai téren is ügyesen használjuk fel. Tisza szerint, a háború majdnem elviselhetetlen terhet és szenvedést hozna reánk, ezért nem is vállalhatja a felelősséget a Szerbia ellen javasolt támadásért. Nem akar Szerbiával szemben, erőtlen, tétlen politikát javasolni; nem akar arra bízgatni, hogy a provokálásokat zsebre tegyük, de meg kell adni Szerbiának azt a lehetőséget, hogy ha súlyos diplomáciai vereség árán is, elkerülhesse a háborút. Megfelelő, de nem fenyegető hangú jegyzéket kell Szerbiához intéznünk s ha ki nem elégitő választ ad, vagy halogatni akarná az ügyet, akkor ultimátummal s ennek lejáratát után rögtön fegyverrel kell felelnünk. Biztosítanunk kell Olasz-, Angol- és Orosz-

országot, hogy nem akarjuk se megsemmisíteni, se elfoglalni Szerbiát. Kijelenti továbbá Tisza, hogy a tisztán háborús, még pedig támadóan háborús megoldásért nem vállalhatja a felelősséget.

Pár nappal a forradalom kitörése előtt — 1918 október 26-án — ezt írja menyének: „Károlyiék egyenesen bolsevik uralomra törekcsenek, a nagy hazafiak pedig nem mernek nélkülök s ellenük vállalkozni. Eközben pusztul, züllik az is, amit talán még meg lehetett volna menteni. Igazán szégyenteljes és felháborító”.

Egy ismeretlen tisztelője október végén közölte Tiszával, hogy a forradalom néhány nap mulva kitör s őt még aznap meggyilkolják. De ekkor se volt rábírható, hogy eltávozzék Budapestről. Október 31-én, halála napján — nagy rábeszélésre — csaknem szóról-szóra azonos tartalmú levelet írt Gróf Hadik Jánosnak és Báró Lukachich Géza altábornagynak. A Hadiknak szóló levél így hangzik: „Kegyelmes Uram! Ha a törvényes rend ügyének bárminő szolgálatot tehetek, Nagyméltóságod rendelkezésére bocsátom magamat. Ez esetben azonban olyan megbízható járőrt kérek értem küldeni (Hermina-út 35. a.), amelynek élén rendeltetési helyemre juthassak. Hasonló levelet intéztem Lukachich altábornagy úrhoz is. Kiváló tisztelettel, Tisza István”.

Egyik levél se juthatott már el rendeltetése helyére. Többet nem írhatott Tisza, mert a gyilkosok néhány óra mulva végeztek vele.

Sz — ő.

A cs. és kir. 34. magyar gyalogezred története. Nagy 8°, 520 lap, számos helyzetvázlattal, térképrészlettel és képpel. Nyomtatta 1937-ben a „Patria” irodalmi vállalat és nyomdai részvénytársaság.

A könyvhöz az ezred egykori tulajdonosa, Vilmos német császár és porosz király bevezetőt írt, melyet azzal az óhajattal fejez be, hogy az ezred „teljesítményei jövődő nemzedékeknek kövendő például és emlékeztetűl szolgáljanak”.

A könyv két főrészből áll: A tulajdonképeni történeti részből és a történeti arcképcsarnokból. Az első főrész az ezred megalakulásától a világháború kitöréséig terjedő fejezetre, az ezredtörzsnél harcolt három zászlóalj világháborús szerepére, a kiküldönített II. zászlóalj világháborús harcaira, a statisztikai adatok fejezetére és a pótzászlóalj világháború alatti tevékenységének ismertetésére tagozódik. A második főrész az ezred tisztjei és legénységi személyei közül azoknak arcképét és személyi adatait tartalmazza, akikét a szerkesztőbizottságnak sikerűlt beszereznie.

Az első főrészben az ezred történetét a megalakulástól egészen az olasz haretérre történt elszállításig (1735—1918 március) Markó Árpád alezredes, a Magyar Tudományos Akadémia tagja írta. Ugyancsak ő állította össze a statisztikai és egyéb személyi adatokból az V. részt, valamint ő írta meg a pótzászlóalj szerepét és ő végezte az egész történeti főrész szerkesztésének munkáját is. A II. zászlóalj történetét Bialoszkórszky Ödön százados írta meg.

A Vilmos-bakák a világháborút dűs hagyományokkal kezdték meg s 3 évvel ezelőtt, 1934-ben, az ezred megalakulásának 200-ik

évfordulóját ünnepelték volna, ha az 1918-évi katasztrófa be nem következik.

Az ezred nagy múltjának a megalakulástól 1900-ig terjedő részét az ezred egykorú tisztikara közel 900 lapoldala terjedő díszes könyvben megíratta annak idején. Mivel ezt a művet szerzője, Kreipner J. őrnagy természetesen németül írta meg, a jelenlegi ezredtörténeti mű szerkesztőbizottsága szükségesnek látta, hogy rövid kivonatotban a magyar olvasó közönség számára ezt is hozzáférhetővé tegye.

Az ezredet 1754-ben Vettési Báró Kökényesdy László alapította meg, mégpedig III. Károly király 1753 okt. 24-én kelt patente alapján, mint „magyar hajdu” ezredet. A toborzás 1754 májusában teljes eredménnyel befejeződött s e hónap 26-án az ezred részei Beneda Antal alezredes parancsnoksága alatt Kassán (ezredtörzs, két gránátos század, az I. zászlóalj), Nagyváradon (II. zászlóalj) és Aradon (III. zászlóalj), készen álltak és várták az ezredtulajdonos parancsait.

A tűzkeresztséget az ezred 1755 okt. 2-án Veronánál érte meg és már ez alkalommal is kitüntette magát. (Lengyel örökösödési háború). Ezután Mária Terézia királynő idejében dicsőségesen vette ki részét a 7 éves és az örökösödési háborúból. 1777-ben, mikoris a királynő elrendelte, hogy az ezredeket sorszámmal jelöljék meg, a mi ezredünk a 54-es sorszámot kapta s ezt azután az összeomlásig büszkén és becsülettel viselte. 1778-ban, a bajor örökösödési háborúban, 1784-ben Hóra és Kloszka bandái ellen Erdélyben, 1788—89-ben Délmagyarországon a török ellen vitézkedett az ezred. A koalíciós háborúk legkülönbözőbb harcaiban a 54-esek számos vitézi tettel öregbítették hírnevüket. Száz év alatt az ezred 161 csatában, ütközetben, ostromban vett részt; ezekben 318 tisztet, 10.762 legénységi személyt veszített, viszont tagjai 7 arany, 105 ezüst vitézségi érmet érdemeltek ki. Az akkori időhöz és viszonyokhoz képest, igen tekintélyes számok ezek. Az ezrednek az 1848—49-ik évi szabadságharcban vitt szerepéről az 1900-ban megjelent mű — érthető okból — nem sokat beszél. Ez a mű viszont a Hadilevéltárban lévő hadműveleti iratok alapján, bővebb leírását adja az itthon, a magyar szabadságért küzdő ezred fegyvertényeinek.

1859-ben olasz földön, 1864-ben Dániában, 1866-ban Jicinnél és Rozberitznél harcolt az ezred s a legutóbbi, mindössze 20 percig tartó ütközetben 31 tisztet és 1555 legénységi személyt veszített.

A világháborúban az ezredtörzs és az I., III., IV. zászlóalj az orosz és az olasz harctéren, a kikülönített II. zászlóalj előbb a szerb, majd ugyancsak az olasz harctéren harcolt és számos alkalommal kitüntette magát. A „Höfer-jelentés” ismételten megemlékezett a Vilmos-bakák szép fegyvertényeiről.

Mi sem bizonyítja jobban azt, hogy az ezred igen forró napokat látott, mint az a tény, hogy létszáma, melyet ismételten 4000 főre szaporítottak a pótlások, nem egyszer, különösen pedig a kárpáti csaták idején 5—400 főre apadt. A hivatalos megállapítás szerint, az ezrednek 4160 hősi halottja és 15.790 sebesültje volt a világháború alatt.

A szerkesztőbizottság az előszóban felsorolja azokat a napló-részeket és azt az iratanyagot, mely a mű megírásához rendelkezésre állott. Kijelenti, hogy tökéletesebb forrásanyag felhasználása esetén, az ezred történetét jobban meg lehetett volna írni. Ez kétségtelen. Ha az ezred iratanyagának túlnyomó része nem maradt volna Ukrajnában és Kassán, valamint nem veszett volna el az olasz harcúterén, akkor ez a munka még tökéletesebb lenne. Tökéletesebb lenne talán annyiból, hogy több részletet, kimerítőbb harcleírást és több személyi adatot tartalmazna. Kérdés azonban, vajjon célja-e az ilyen ezredtörténeti műnek, hogy a legkisebb harcegységek tevékenységéig, ami csak az ezredben 4 év alatt történt, mindent magába foglaljon? Azt hisszük éppen elég, ha az ezrednek magának és esetleges kiküldönített nagyobb részeinek sorsáról és tetteiről tiszta képet kapunk. Ennek a célnak pedig a 34. gyalogezred története tökéletesen megfelel.

Komoly hadtörténeti munka ez, melyben alig találkozik dícsérő szó, annál szembeötlőbb benne viszont a tárgyialgosság. És ez legfőbb érdeme. Mert bárki azzal a megnyugtató tudattal veheti kezébe és használhatja fel adatait, hogy azok gyökerükig megbízhatóak.

A mű tartalmát és kiállítását illetően egyaránt méltó íróihoz és ahhoz a nagynevű magyar ezredhez, amelyről szól.

Ajtay Endre.

Dr. Komoróczy György. *Fejérvármegye és a katonaiügy a XVIII. században.* Különlönyomat a magyar városok és vármegyék monografiájának XXII. „Fejér vármegye” c. kötetéből. 57 oldal. Sárik Gyula és Géza könyvnyomdai műintézete, Cegléd, 1937.

Dr. Komoróczy György értekezése igen tanulságos példája annak, hogy miképpenn járulhat a hadtörténeti irodalom fejlesztéséhez, egy-egy — nem határozottan hadtörténeti jellegű — szakmunka. Értekezésének célja, Fejér vármegye XVIII. századbeli katonai helyzetének, helytörténeti és gazdaságtörténeti szempontból való ismertetése, de abban mégis annyi sok katonai — közelebről hadseregszervezési — adatot és a katonaság elszállásolásának és ellátásának kérdésébe vágó érdekes adatközlést és leírást találunk, hogy minden hadtörténetkutatónak és írónak, aki a XVIII. század hadseregszervezési kérdéseivel foglalkozik, értékes adatokat nyújthat. Hiszen a katonaság és a török hódoltság alatt kifosztott, majd a Rákóczi-felkelés következtében koldúsbotra jutott kisnemes, jobbágy, és a beszállások alatt erőszakoskodó katonaság élete az ország többi megyéjében is azt a sokszor vígasztalan képet mutatta, mint amelyet Komoróczy, Fejér vármegye életének tanulmányozása révén élénk fest. Tömören összefoglalva vázolja a hadibiztosok, tartományi és országos biztosi hivatalok működéseit és kapcsolatait a polgári élettel, a katonaság zaklatásait, a megyék és községek panaszait, nagy szorgalommal felkutatott, egykorú hivatalos levelezések alapján. Hadtörténeti szempontból igen tanulságosak az elszállásolást és

ellátást szabályozó részletes táblázatok adatai, gazdaságtörténeti szempontból pedig a katonaság ellátására, az akkori állat- és terményárakra vonatkozó megállapítások. Hadtörténeiszek e kis munkából is láthatják azt, hogy az Országos Levéltár helytartótanácsi iratainak „Militaria“ gyűjteményéből, mennyi sok katonai, szervezési adatot lehet megtudni. Legyen szabad azonban a szerzőt — valóban lelkiismeretes és hadtörténeti szempontból is kitűnő dolgozatának teljes elismerése mellett — figyelemzetni arra, hogy a latin szövegekben esetleg helytelenül írt neveket szükségtelen a magyar fordításban is helytelenül közölni, Csonkenberg, Dersoffi, Gylani helyett ilyenkor a Czungenberg, Dessewffy, Ghillányi nevet kellene írni. A Baden-Baden ezred magyar neve nem Baden-Badi, hanem Badeni Lajos őrgrof ezrede.

Markó Árpád.

Carlo Montù: *Storia dell'Artiglieria Italiana*. IV. kötet, 1815—1870. Nagy 8° V + 847 lap, 262 képpel. Róma, 1957.

Ez a kötet az olasz tüzérség 1870-ig nyúló történetének fontos kiegészítője, s olyan részletekkel foglalkozik, amelyeket az előbbi kötetek, a munka természeténél fogva, nem tárgyalhattak behatóbban.

A legelső fejezet Garibaldi tüzérségéről szól. Enélkül az olasz tüzérség története csonka maradt volna. A szerző helyesen állapítja meg, hogy ennek a fegyvernemnek megteremtése mindenkor temérdek pénzbe került. Ennek tudható be, hogy Garibaldinak gyakran nem volt tüzérsége, vagy pedig csak igen gyöngén volt ellátva vele. Azonban bizonyos, hogy kellően értékelte a tüzérharcot s mihelyt néhány ágyúra tett szert, rögtön üteget alakított belőlük s mindenkor helyesen is alkalmazta őket, jó taktikai érzékről téve bizonyosságot.

A fejezet első része Garibaldinak 1836 és 1843 közötti dél-amerikai szereplését foglalja magába, attól kezdve, hogy a nagy szabadsághős Rio Grande köztársaság függetlenségének védelmébe szegődött. Vállalkozása balszerencsével kezdődött: megsebesülve foglyul esett. Kiszabadulása után alkaptánnyá nevezték ki s reábizták a hajóraj szervezését. Ez a hajóraj kezdetben csak két nagyobbfajta, egyenkint két bronz ágyúval fegyverzett naszádból, később két nagyobbacska hajóból és egy naszádból állott.

A Rio Grande köztársaságnak a brazíliai császársággal vívott harcái 1840-ben bevégződtek, de Garibaldi 1842-ben újból harcolt, ezúttal a Buenos Ayressel küzdő Montevideo oldalán. Ekkor már a „Costituzione“ nevű, 18 ágyúval fegyverzett korvett parancsnokságával bízták meg. Később a „Pereira“ nevű brig és egy naszád volt a keze alatt. A következő évben olasz légio is alakult Montevideoban. Garibaldi most már néhány hajóágyúból rögtönzött tábori tüzérséget s ezzel harcolt a saltoi ütközetben. Ezekből a küzdelmekből kivilágott, hogy egyaránt ért a szárazföldi és a tengeri tüzérség alkalmazásához.

1848-ban — már Itáliában — előbb két hegyi, majd később két nehéz tábori ágyúból álló tüzérsége volt, de ezek az ágyúk

egyszer se jutottak harcba. Csupán a következő évben — Róma védelménél — volt nagyobb számú tüzérség Garibaldi keze alatt. A védelem, a dolog természeténél fogva, elsősorban a vártüzérségre támaszkodott. Ennek hatásos működését pedig ebben az esetben se lehet Garibaldi személyes befolyásától elválasztani.

Garibaldi 1859-i tüzérségével kapcsolatban két epizódot említünk meg. Az egyik az, hogy május végén mindössze néhány hegyiágyúja volt, de a kezelőlegénység és az öszvérek legnagyobb része hiányzott. Azonban Griziotti kapitány mégis csak összeállított egy üteget s ez június 1-én már harcolt is a lavenoi ütközetben. A másik epizód a Garda-tavon játszódott le, Salo közelében, június 18-án. Itt egy, Garibaldi utasításai szerezint rejtve felállított felüteg, lángbaborított és elsüllyesztett egy osztrák hadigőzöst.

Garibaldi legfontosabb hadivállalata, a Sziciliában 1860 tavaszán kezdődött s a nápolyi királyság szárazföldi részének meghódításával végződött háború volt. A siciliai hadjáratban csupán a Calatafimi és Corleoni mellett vívott kisebb ütközetben jutott csekély szerephez a tüzérség. Nagybőmretű szervezése csak Palermo bevételé után indult meg, Orsini tábornok vezetése alatt.

Június utolsó harmadában három hadoszlop indult el Palermóból. Az első — Medici parancsnoksága alatt — a tengerparton Messina felé haladt; a második, melyet Türr István tábornok vezetett, Catania felé indult; a harmadikat, Bixio tábornok vezetése alatt, Girgentibe irányították. Az utóbbi kettőnek tüzérsége is volt.

Messinában hadiszergyárat rendezett be Orsini s partvédő ütegeket szerelt fel. Az utóbbiakba 64 darab nagyobböblű ágyút állított, s a Palermóban szervezett tábori és hegyi ütegeken kívül, 12 ágyúnaszádot is felszerelt.

A milazzoi ütközetben nem vett részt Garibaldi tüzérsége, mert akkor már hajóra rakták, hogy a szárazföldi hadműveletek színhelyére szállítsák. Orsini 12 darab 24-fontos ágyúval, egy tábori és egy hegyiüteggel, valamint 9 tarackkal szállott hajóra.

Az önkéntesek első csapata augusztus 9-én Cannitellonál ért partot, zöme pedig 20-án és 21-én Melitonál kötött ki, s gyorsan haladt Reggio felé. Már 21-én elfoglalta ezt a várost, az Altafiumara, Torre Cavallo és Scilla erőddel együtt. Egy 3500 főből állott s 4 ágyúval is megerősített különítmény már augusztus 20-án elérte Punta del Pezzot s így nyitva állott az út Nápoly felé. Ennek megszállása után, az ott zsákmányolt ágyúkból, erős tábori tüzérséget szervezett Garibaldi.

Azonban Nápoly megszállásával még nem törött meg végleg a nápolyi király seregének ellenállása. Hogy a helyzetet kellően felderíttesse, Bixio hadosztályát Casertára, Türr Istvánét pedig a Volturno vonalára küldötte Garibaldi. Október 1-én és 2-án, az úgynevezett volturnoi döntő csatában, Garibaldi győzött, Tüzérsége különösen S. Angelo közelében tett ki magáért.

Az 1866-i háborúban magának Garibaldinak nem volt tüzérsége, hanem a rendes hadsereg 15. hadosztályától kapott 4 üteget. A bezeccai ütközetet ez a tüzérség döntötte el.

1867 október 24-ről 25-re virradóban, rajtaütéssel foglalta el

Garibaldi a Monte Rotondot a pápai csapatoktól. Itt két kis ágyú tört útát, a Porta Romana nevű kapun át. De az ezután következett mentanai ütközetben, lövészer hiánya következtében, csakhamar elnémult Garibaldi tüzérsége.

Mint ismeretes, az 1870–71-i német-francia háborúban is résztvett Garibaldi, még pedig a franciák pártján, egy eleinte csupán gyalogságból alakult, részben önkéntes különítmény élén. A tüzérség szervezésére csak később került a sor, de bizonyos, hogy az 1870 december 1-én vívott autuni ütközetben már két barázdáltfúratú 4-fontos és egy hegyi ütege — mindössze 18 ágyúja — volt Garibaldinak.

A mindvégig igen érdekes kötet XVI. fejezete az egyes itáliai államok tüzérségének 1815 és 1870 közötti egyenruháját írja le részletesen s a változások sorozatát színes képekben is bemutatja. A XVII. fejezet pedig a tüzérség zászlóit mutatja be, ugyancsak színes képekben, 1814-től napjainkig.

A következő fejezet részletesen tárgyalja a tüzértudományokkal foglalkozott írók életét s műveiket is felsorolja. A betűrendbe szedett, 47 tételből álló sorozatot Angelo Angelucci (1816–1891) kezdi s Cesare Zanolini, a kiváló matematikus (1823–1902) zárja be.

A XIX. fejezet a torinói tüzérmúzeum 1731 és 1870 közötti történetével foglalkozik. Alapítása III. Károly Emánuel szárd király nevéhez fűződik. Ez az első tüzérmúzeum a franciák piemonti uralmának kezdetéig állott fenn. 1842-ben történt feltámasztása és újjászervezése, Morelli tábornok eszméje volt.

A XX. fejezetből megtudjuk, hogy a piemonti királyság bányáinak felügyeletét és kezelését, 1752-ben a tüzérségre bízta III. Károly Emánuel király. Olvassuk továbbá, hogy ezzel a különleges szolgálattal kapcsolatban, 1752 és 1798 között, ásványtani laboratórium, múzeum és iskola is állott fenn. A bányák első katonai felügyelője Nicolis de Robilant tábornok, az utolsó pedig Napione őrnagy volt.

A tüzértiszteket nevelő iskolák között, az 1678-ban alapított torinói katonai akadémia volt a leghíresebb. Ezt 1798-ban bezárták s csak 1816-ban nyitották meg újra. Időközben a franciák lyceumot létesítettek a katonai akadémia korábbi helyiségeiben s ez az iskola 1804-től 1814-ig, vagyis Napoleon első bukásáig működött.

A fejezet többi része, a tüzérség és a műszaki csapatok számára 1759-ben alapított s a torinói akadémiaától 1851-ben végleg elszakadt „Scuola d'Applicazione“, majd a Cagliari-ban 1806 és 1814 között fennállott tüzériskola, végül pedig a pápai állam, a nápolyi királyság, a modenai és toscanai és nagyhercegség tüzériskoláinak történetét tárgyalja.

Mint ez a vázlatos ismertetés mutatja, Montù altábornagynak ez a kötete, a szorosanvett hadtörténelmi részen kívül, irodalom- és iskolatörténeti, valamint viselettörténeti részletekkel is bőven szolgál s így ezeknek a tudományágaknak minden művelőjét közvetlenül érdekelheti.

Gyalóky Jenő.

Stanislaw Herbst és Jan Zachwatowicz: *Twierdza Zamość*. 4° 154 lap, 7 táblával és 79 szövegekzi ábrával. Varsó, 1936.

A varsói műegyetemen alakult Lengyel Építészeti Intézet egyik szakosztálya — követésre méltó példaként — a lengyel várak műszaki történetével foglalkozik. Ez a szakosztály, „Architectura Militaris” címen megírta és sorozatosan kiadja a lengyelországi várak monográfiáit.

Az első — hozzátehetjük — kitűnően sikerült kötet, Zamość váráról szól. Az országaink között fennálló sokszázados kapcsolatot kívánatosná teszi, hogy részletesebben emlékezzünk meg erről a szép könyvről, már csak azért is, mert a mi magyar váraink közül egyiknek sincs ilyen alapos, szakszerű leírása, s így ez mintául szolgálhat majd mindazoknak, akik ilyen munkának megírására vállalkoznak.

Zamość várának és városának megalapítása Zamoyski János (* 1545 † 1605) kancellár, majd később nagyhetman nevéhez fűződik. Ő választotta ki ezt a helyet, a Bug, a San és a Visztula között, nem messze a lemberg-varsói kereskedelmi úttól, azon a sávon, amelyen a délkelet felől támadó ellenség már többször hatolt Lengyelország belsejébe.

Zamoyski 1578 júliusában kötött szerződést a padovai Bernardo Morando olasz hadimérnökkel s a következő év tavaszán már meg is indult az építkezés. Morando az olaszországi város-erődítéseket vette alapul. Tervében tehát két elem tűnik fel: a székházul is szolgáló várkastély s a kerített város. A várkastély alapdoma szabályos négyszög, a város védővonaláé szabálytalan sokszög s az utóbbi a várkastélyt is magába zárja.

Morando hét bástyát és ugyanannyi kötőgátat tervezett. A bástyák közül három hegyes-, kettő derék-, kettő pedig tompaszögű. Méreteik, bizonyára a térszín alakulása következtében, nagyon eltérnek egymástól. A kötőgátakhoz mindenütt merőlegesen kapcsolódó rövid és hátratólt szárnyaik s vágott füleik vannak. A kötőgátak között két feltűnően hosszút látunk. Az 1—3. bástya közötti kötőgát töretlen vonalat alkot. Ezt középen a 2. bástya (vagy inkább „piattaforma”) osztja ketté, úgy amint azt Győr várának Ferabosco-féle tervén is láthatjuk. Ennek a homlokzatnak nyugati végén áll a 5. bástya, nagyon szokatlan s az anversi Porte-Rouge bástyára emlékeztető alakban.

A déli és a nyugati homlokzat előtt ingoványos térszín terült el. De ezzel a nagy előnnyel szemben áll az a hátrány, hogy a többi homlokzat előtt nincs természetadta akadály s ráadásul még a fokozatosan emelkedő térszín uralkodik a váron. Ez az utóbbi körülmény csak akkor éreztette káros hatását, amikor az ágyúk lövőtávolsága már kellőképpen megnövekedett.

A főgát, az arzenál, a Lublini- és a Lembergi-kapu, az 1600 táján elhalt Morando műve volt. A XVII. század első harmadában egy másik olasz várépítő — Andrea dell'Acqua — dolgozott Zamoşcon. Alkalmassint neki kell tulajdonítani a bástyaszárnyak módosult alakját, továbbá a poternákat és a bástyafülek lépcsőit is.

A tűzkeresztséget 1648-ban sikeresen állotta ki Zamoşc a tatá-

rok és a kozákok támadása ellen; 1657-ben pedig kétízben is feltartóztatta X. Károly svéd király és II. Rákóczy György hadait.

1687 és 1694 között Link János hajtott végre korszerű átalakításokat a váron. A már említett szabálytalan (3. sz.) bástyát szabályszerűvé változtatta; emeletes szárnyakat épített belé, a bástyafüleket pedig eltüntette. Az 5. és 6. bástya homlokzata s a 4—5. kötőgát elé fedőgát, a 6. bástyához csatlakozó kötőgátra, valamint a 7. bástya torkába, cavaliere épült.

Tovább azonban nem fejlődött a vár, sőt úgy látszik, hogy romlásnak indult. Erre vall az, hogy Estei Ferdinand főherceg, a cs. kir. VII. hadtest parancsnoka, az 1809-i osztrák-francia háború idején, a magyar Báró Pulszky Ferdinand hadmérnök-kari ezredest bízta meg a legszükségesebb tatarozó munkákkal.

Az 1809 április 19-én vívott raszyni csata után, a lengyelek átkeltek a Visztula jobb partjára s támadásra indultak Galicia felé. Poniatowski József herceg, Sandomierz felé menet, Zamośćot is megtámadta, mert ez a vár lett hivatva arra, hogy a lengyel sereg jobb szárnyát fedezze. Megparancsolta tehát Pelletier tábornoknak, hogy 2000 emberrel és 8 ágyúval induljon Zamość elfoglalására. A 2500 főből álló s 39 ágyúval is felszerelt várórség nem volt felkészülve a támadásra. Pulszkyknak csak annyi ideje maradt, hogy sebtében kijavíttatta a 4—5., 5—6. és 6—7. kötőgátat s az 5. bástyát, a Szczerzeszyni-kapu elé pedig redant rögtönöztetett. Pelletier május 19-ről 20-ra virradóban, rajtaütéssel el is foglalta a várat.

Poniatowski mérnökkari főnöke — Mallet ezredes — a vár bevételé után mindenekelőtt a bástyaszárnyak ellenállóképességét akarta fokozni, azután pedig a kapuk hatásosabb biztosításáról gondoskodott. A leginkább veszélyeztetett két bástya (5. és 4.) elő fedőgátat, a 4. és 6. bástya torkába pedig cavalieret építtetett.

A schönbrunni béke a lengyeleknek ítélte oda Zamośćot s a reakövetkezett nyugalmas időben Mallet kidolgozta a vár gyökeres átalakításának tervét, a várépítés tudományának akkori álláspontja szerint. Azt javasolta, hogy tegyék újból lehetővé az előtérzsin elárasztását, építsenek külső védőműveket, lássák el kazamattákkal a főgát valamennyi bástyaszárnyát s szabadonálló escarpe-falakat építsenek.

Azonban Napoleon ellenezte Zamość fejlesztését, mert eredeti hadműveleti terve szerint, az Oroszország elleni hadműveleteknek a Polesietől északra kellett kibontakozniok, ezért nem akart másfelé semmit se lekötöni. Zamość az 1812-i háborúban a Varsói-nagyhercegség határait fedezte a déli orosz hadsereg ellen s fedezte a „Grande Armée“ hátvédjének visszavonulását is. Eközben az erődítő munkák tovább folytak s 1813 elején már arra lehetett számítani, hogy a vár 25—30 napig védekezhetik.

Az ostrom 1813 januárius 24-én kezdődött, a franciák teljes visszavonulása után, amikor a Varsói-nagyhercegség hadereje, újjászervezés végett, kivonult az országból. A II. orosz hadtestnek mintegy 4000 embere március 2-ig harcolt eredménytelenül a vár előtt. Akkor másfelé irányították. Két héti nyugalom honolt s ezt arra használták fel a védők, hogy kibővítsék a külső védő-

műveket, letarolják az előtér szint s éléssel lássák el magukat. Az újabb orosz támadás március 17-én kezdődött s eredménytelenül folyt április 27-ig. Ezután csak ostromzárra szorítottak az oroszok, mindaddig, míg a pleissewiti fegyverszünet egyelőre végét nem vetette a hadműveleteknek.

Az ismét megújuló ostrom augusztus 21-én kezdődött. De ekkor az oroszoknál veszedelmesebb ellenfél jelentkezett a várban: a scorbut, és csakhamar temérdek halálos áldozatot követelt. A szökés is mind gyakoribb lett s az élés is teljesen kifogyott, mire a 4000-ról 500 egészséges főre apadt várórség szeptember 21-én megadta magát.

A bécsi kongresszus után, Zamość az Oroszországgal egyesített lengyel királyság területére jutott. Az osztrák határ közelsége most már kívánatosá tette, hogy Malletnek — több pontban Montalembert eszméitől sugalmazott — tervei megvalósuljanak. Az 1817-ben kezdődött munka megváltoztatta a külső védőművek alaprajzát. Valamennyi bástya hátratólt szárnyába kazamattákat építettek; a 6. és 7. bástya falazott cavalieret kapott, a 2. bástya elé pedig előretolt ütegsáncot építettek. Ebben az állapotban találta Zamośćot az 1850-i felkelés. Az oroszok csak 1851 júliusában zárták körül s október 21-én kényszerítették megadásra, mint utolsó helyet, ahol még lengyel csapatok állottak.

Az oroszok II. osztályú erősséggé fokozták le Zamośćot s a további idők folyamán csak az elárasztó berendezések helyreállítására s egyes caponnierek építésére szorítottak. Az 1865-i lengyel felkelés leverése után, megkondult a halálharang Zamość vára fölött s az 1866 december 6-án kelt cári ukáz végleg megszüntette mint erősséget.

*
* * *

Nem fejezhetjük be ezt a vázlatos ismertetést anélkül, hogy külön meg ne említenők a kitűnően sikerült tervrajzokat, rekonstrukciókat és harántmetszeteket, úgyszintén a nemkevésbé szép képeket is. A tudós szerzők nagy elismerésre méltó munkát végeztek ennek a díszes monografiának megírásával, amelynek folytatásához őszintén kívánunk nekik a mostanihoz hasonló nagy sikert.

Gyalóka J. Jenő.

Jan Zachwatowicz: *Mury obronne Warszawy i praca nad ich odsłonięciem.* Negyedré 9 lap, 6 ábrával. Varsó, 1937.

Varsó XIII—XIV. századbéli körfalait a XV. század elején olyanmódon egészítették ki, hogy a keleti oldalon kettős, a Wisztula felőli oldalon pedig egyszerű védővonal fogta körül a várost. A falak elé szögelő félkerek tornyokat téglaboltzat fedte. A kapuk elé tett védőművek közül legérdekesebb volt a Nowe Miasto (Újváros) felőli oldalon most megtalált barbacan.

Amikor Varsó védőöve elvesztette korábbi fontosságát, a középkori körfalakat, fokról-fokra, a hozzájuk támasztott házakba foglalták, úgy amint az például annakidején Pesten is történt. A kapukat azonban csak a XIX. század elején bontották le. A

városi hatóság érdeme, hogy kihámozta és meg is mentette mindazt, ami ezekből a régi erődítményekből megmaradt.

Miután több házat lebontottak, olyan falrészletek is kerültek napvilágra, amelyeknek még a pártájuk is meg van. Jelenként toronymaradványokra is bukkantak; ezeket helyre fogják állítani. Végül, a mostani útburkolat szintje alatt, kettős csúcsíven nyugvó s a barbacant a főgáthoz kapcsoló hidat is találtak. Előkerültek a híd pillérein állott oldaltornyok alapjai is. Hogy a híd kellően érvényesülhessen, az alatta levő betemetett árkot újból kiássák.

Az igen érdekes és alapos tanulmányban megtaláljuk Varsó középkori körfalainak a mai térképre vetített vonalát, továbbá a talált maradványok mostani és rekonstruált képét is. Ezek a helyreállított középkori erődítmények bizonyára érdekes látivalóli lesznek a lengyel fővárosnak.

Gy. J.

Georg Nitsche: Österreichisches Soldatentum im Rahmen deutscher Geschichte. Freytag A. G., Berlin und Leipzig, 1937. 8° 291. l. számos képpel.

A német író műve a közös fajhoz tartozás parancsszavára mindjobban növekvő német-osztrák barátkozás megnyilvánulása. Elején két figyelemreméltó és érdekes bevezetést találunk. Az egyiket Cochenhausen Frigyesről, a német katonapolitikai és tudományos társaság elnökétől, a másikat — amelyik valamivel hosszabb tanulmány — a bécsi Kriegsarchiv miniszteri székbe emelkedett igazgatójától, Glaise Ödöntől.

Az előbbinek rövid bevezetésében a mi viszonyainkra is találó megállapításra bukkanunk. Cochenhausen ebben arra mutat rá, hogy a weimari Németország történetírói a német történelmet meglehetősen egyoldalúan tárgyalták. Kizárólag politikai és gazdasági szempontok alapján vizsgálták és a katonai, jobbanmondva hadieseményeket jórészt figyelmen kívül hagyták.

Glaise bevezetésszerű tanulmányának tengelyében ugyanezt a gondolatot találjuk; kiegészítve azzal, hogy a német történetírás ezideig majdnem teljesen elhanyagolta az osztrák-magyar hadsereg múltját, jobbanmondva azokat a hadtörténelmi eseményeket, amelyek a német nép, azaz a német birodalom életében és fejlődésében jelentékenyen közrejátszottak. A letűnt osztrák-magyar hadsereg 200 hadjárati évéből majdnem 100 Franciaország ellen, vagyis a Rajna mellett vívott háborúkra esett. Ausztria a Törökország ellen viselt háborúival is a Németbirodalmat védte. Nem szólva bővebben arról, hogy a lezajlott világháború véres csatái szintén a két nagyhatalom sorsközösségét pecsételték meg. Ha voltak is a két nép között ellentétek, azokat idővel elmosta a nagy, közös érdekekre való eszmélés tudata.

A szerző a régi Monarchia hadseregének hadieseményeit ebből a szempontból sorakoztatja egymás mellé. Az egyes korszakok megítélésénél hangja feltűnően fegyelmezett és tárgyilagos. Mintha eleve számolt volna azzal, hogy művére hazájának határain túl is felfigyelnek. Nemzetének múltjával szemben nem elfo-

gult. Minden kertelés nélkül mutat rá például arra, hogy II. József lélekben német volt. Sokkal inkább az, mint az erősen franciás kultúrájú Nagy Frigyes. Még a francia háborúkban is, Ausztria volt a német öntudat legerősebb megtestesítője. Hosszú időbe került, míg Poroszország ráeszmélt küldetésére. A mű utolsó oldalai a világháborúról nyújtanak rövid, összefoglaló képet.

Révdaj István.

R. A. Averbuch. *Cárszkájá intervencijá v borjbe sz vengerszkój revolyuciej 1848—1849.* Moszkva. 1935. — Averbuch R. A., A cári intervenció a magyar forradalommal való küzdelemben 1848—1849. — A komakadémia történeti intézete. A GSZFI kiadása. — 1—332. l. Ebből az 5—267. ll. szöveg a 271—326. ll. mellékletek. — 11 képpel és 2 térképpel. — Ára 5 rub.

Averbuch elvtársnő munkáit, mely a kommunista akadémia történeti intézetének cégére alatt jelent meg és úgy az előszóban, mint a címlap elé ragasztott külön cédulán is hangoztatott célját a bolsevik világnézet szellemében adja elő az utolsó sorig, én mégis olvasásra aiánlanám történetíróinknak. A melléklet meg egyenesen nélkülözhetetlen. Mert az 1-ső részében (271—305. ll.) közölt levelezés báró Brunov londoni és gróf Medem bécsi orosz követ és gróf Nesselrode orosz külügyminiszter között, jobban mondva a két követ jelentései Nesselrodehoz, most először látnak napvilágot, míg a 2-ik felében közzétett levelezés I. Miklós cár és Paszkevicz között, valamint egvéb hadi jelentések (305—326. ll.) ugyancsak itt jelennek meg első ízben. Igaz, hogy ez a levelezés csekély, pl. a cárnak csak 4 levelét közli Paszkevicshoz, s így alig jöhet számba, főleg mikor az orosz levéltári anyagról úgy a rövid előszóban, mint a „Forrás“-ok között említett „A levéltári anyag“-ról szóló beszámolójában mondja, hogy átnézhetette Paszkevicz személyes levéltárát (licsnjy archiv Paszkevicisa), amelyben megvan a cár és Paszkevicz *nem publikált* levelezése. S amikor tudjuk továbbá azt, hogy Szeserbatov, Paszkevicstről írt munkájának 1887-ben megjelent VI. kötetében, a cárnak a tábornagyhoz intézett egész sor levelét közölte. És valami 40 évvel ezelőtt, magam is ismerttettem egy orosz munkában megjelent sok-sok levelét a cárnak Paszkevicshoz. De mindez nem csökkenti az említett melléklet értékét mindaddig, amíg ez a levelezés a maga egészében nem ismeretes. Az említett 4 levél kis számát pótolja Paszkevicz 8 jelentése a cárhoz. — Ami már az 5 pontba foglalt terjedelmes (5—30. ll.) bevezetésben és a munkát bezáró egészen rövid „következtetések“-en kívül a hét fejezetben összefogott tárgyalást illeti, természetes, hogy a leghosszszabban ír (118—181. ll.) a cári seregekről Magyarországon. Két-ségtől ez is érdekes nekünk, de ezt illetve a hadiárat lefolyását főbb vonalaiban eléggé ismerjük. Ellenben kevésbé tudott dolgok azok, amelyeket a többi 6 fejezetben ismerttet. Nem terieszkedem ki a különben az egésznek alaphangját megadó, érdekes bevezetés bővebb taglalására, csak egészen röviden annyit említek fel, hogy Averbuch a „burzsoa irány“- képviselőivel, Szekfüvel és Pethő Sándorral, szembeállítja a szociáldemokrata irány-

zat főkorifeusát, Szabó Ervint, aki azt írja, hogy az 1848-i forradalom alapjában véve a hatalmas magnatéria harca volt a Habsburgokkal, míg a nemesség megelégedett azzal, hogy apró engedelmekkel lekötözte a jobbágyságot. Averbuch szerint, az 1848-i magyar parlament képtelen volt a jobbágykérdés megoldására, mert 415 követ közül 16 volt a gróf, 10 pedig báró és 144 közül, akiknek a foglalkozását meg lehetett állapítani, 109 hivatalnok, 15 ügyvéd, 5 író, 5 pap, 4 jobbágy, 4 iparos, 5 tanító és 1 kereskedő volt. A nemesség csak a magyar jobbágyot igyekezett lekényezni, a *nemzetiségekkel* nem törődött. Pedig ő maga idézi Lenint, hogy a lengyel fölkelés nagyfontosságú kérdés volt Oroszországra nézve, amelynek leverése a birodalom belső békéjére és külső tekintélyének emelésére nagy kihatással volt.

Ezekkel a bolsevik aláfestésű fejtegetésekkel átmegegy a tárgyalás 1-ső fejezetére, amelyben a cári beavatkozásnak előzményeit fejtegeti. Az intervencióra reábró okok között első helyen állanak a részint magában Oroszországban észlelt mozgalmak, részben a szomszédos országokban, Ausztriában a galíciai, Poroszországban a poseni lengyelek között jelentkezett felkelések. Miklós cár a belső rendetlenkedések rendbehozásával nem elégedhetett meg. Tartott tőle, hogy a kommunista ízü lengyel zavargások orosz területre is átesapnak. Ha ezeket elfojtja, olyan hatalomra tesz szert, hogy Magyarországot, majd meg Törökországot, melynek dunai tartományait már előbb megszállotta, könnyű lesz levernie. Ha aztán ez is sikerül, akkor azzal hízelgett magának, hogy Törökország sorsát Anglia és Ausztria nélkül is elintézheti. De nem kisebb jelentőségűek, sőt ama szociálpolitikai okokat jóval meghaladják a gazdasági és kereskedelmi állapotok Oroszországban. Az orosz búzának és gabonának, amelynek igen erős versenytársa volt az angol piacon az amerikai búza és gabona, igen jelentékeny új versenytársaiként jelentkeztek a moldvai, az oláhországi és 1848 óta a magyarországi búza és gabona termékek. 1846-ban Oroszország 161 %-kal több búzát helyezett el Angliában, Franciaországban és a Földközi-tenger melléki országokban, mint amennyi a dunai tartományokból és a Levantéból iött oda. Ez a szám 1847-ben lecsökkent 55 %-ra. Az orosz pénzügyek állása 1848-ban siralmas volt. A hiány 7.700 ezer rubelre emelkedett, 1849-ben pedig elérte a 29.247.566 rubelt. A kormány 1849 jún. 30-án 15 millió rubel értékű papírcédulát volt kénytelen kiadni. A következő (2-ik) fejezetben Averbuch a cárt az európai forradalmakkal való harcában mutatja be. Miklós cár tetszelgett magának Európa zsandárjának szerepében, pedig az imént mondottakat tudva, ioggal nevezi őt Averbuch „ködös alak“-nak (mrácsnája figurá.). A 3-ik fejezetben az osztrák-magyar háború szervezéséről olvasunk. Magyarország gazdasági, pénzügyi és katonai erőforrásairól szomorú képet rajzol elénk Averbuch. Szinte érthetetlen, hogyan írhatja aztán azt, hogy „Ausztria, illetve a császárság, a végveszély szélén állott“. Nem látszott előtte más mentség, mint az orosz intervenció, melynek feltételeit nem nagy alkudozás után könnyen állapították meg. Azt nem említi, amit az általam ismertett orosz szerzőnél olvashatunk, hogy Ferenc József a varsói Lazienka kastély nagy erkélyén kezét csókolta

Miklósna. Az utolsó három fejezet rövid ismertetés helyett talán megérdemelné, hogy lefordíttassék. Az Oroszország és Anglia azonkori viszonyát tárgyaló 6-ik fejezet és az 1849-i törökországi lengyel-magyar emigráció és a katonai zavarok ismertetése a 7-ik fejezetben, eddig ismeretlen adatokkal egészítik ki korábbi ismereteinket. Hisz az eddigi memoir-irodalom tudósításait megbővíti Brunov londoni és Titov konstantinápolyi orosz követek jelentéseivel. Azonkívül érdekesen fejtegeti azt a bennünket nagyon is érdeklő kérdést, miért nem segítették a mi szabadságharcunkat sem Anglia, sem Franciaország? Párizsban győzött a forradalom és a magyarok küldöttsége egyenesen segítséget kért a franciáktól. S az eredmény az, hogy a francia parlament némán hallgatta a magyarok ügyében tett előterjesztést és csak Ledru-Rollin emelte fel a szavát a kormány eljárása ellen, hogy t. i. szövetséget köt a szabadságot tipró zsarnokkal. Anglia és Palmerston pedig egyenesen Ausztria mellé állottak, nemcsak kereskedelmi érdekből, hanem politikai szempontból is. Anglia Ausztriát ki akarta játszani a szabadságharcunk elfojtása után túlerőssé lett Oroszországgal szemben, amelynek Törökország feldarabolására irányuló terveiről értesülni és azok megghiúsítására már nagyon korán megtenni a szükséges lépéseket. Anglia annyira óvatos és főleg előrelátó politikájának éppenséggel nem volt nehéz feladat. Averbuch tovább megy és érdekesen követi a fonalat, amelyből a krími háború szövődött.

Ezzel be is fejezem ismertetésemet. Mindössze annyit kell még külön megismételnem, hogy Averbuch szerint, a cári levéltárak iratai megerősítik Marx föltevését Görgei árulásáról. Idézi Paszkevic levelét a cárhoz 1849 jún. 24-ről, amelyben Paszkevic azt a véleményét fejezte ki a cár előtt, hogy Görgeinek adandó 10 ezer arany nyugdíjért meg lehetne szüntetni a háborút, amely egészen Görgein nyugszik. Nálunk ez a kérdés el van döntve Görgei javára. Ezt már nem fogja megváltoztatni Paszkevic előterjesztése, amelyben a cár engedélyét kéri, a nem világos ajánlat megtételére. Ennél többet Averbuch nem mond, bizonyára azért, mert ennél több nem is volt. Ha lett volna, bizonyára nem mulasztotta volna el felhozni, ha már az előterjesztésnek töredékes fényképét is bemutatnia. Pedig azt kellene bizonyítania, hogy Görgei fel is vette azt a pénzt.

Averbuch ismeri az irodalmat, amelyről eléggé teljes jegyzéket közöl. Kihagyta belőle Szekfü és Pethő munkáit, holott idézi őket. Ismeri Imrefi művét a magyar menekültekről Törökországban, de nem ismeri pl. Veres ugvancesak vastag munkáját ugvane tárgyról. Felhossa Horváth Mihály, Geschichte der Ungarn (Pest, 1851, I. és II.) című művét, ellenben nem használta „A szabadságharc története” címűt. Magyarul nem tud, azért is kénytelen volt Kun Béla és Hajdu elvtársak segítségét venni igénybe, ami nem a legjobb ajánlólevél és gyanússá teszi az egyébként sok anyagot nyújtó munkát.

Hodinka Antal.

FELELŐS KIADÓ: GYALÓKAY JENŐ.

DUNÁNTÚL PÉCSI EGYETEMI KÖNYVKIADÓ ÉS NYOMDA R.-T. PÉCS.
A nyomdáért felelős: Wessely Károly igazgató.